

مقاله

نگاهبان میراث شهاب

زندگینامه دکتر سید محمود مرعشی نجفی

علی رفیعی علامرودشتی

در کنار تحصیل و فراگیری علوم دینی، به دلیل علاقه وافری که به علم رجال، انساب، کتابشناسی و نسخه‌شناسی داشت، همواره به مطالعه کتب و رسایل قدما و متأخران در این رشته‌ها می‌پرداخت، و از تجربیات والد خود استفاده فراوان می‌برد. حاصل این تلاش و کوشش خستگی‌ناپذیر، اطلاعات وسیع و آگاهی گسترده و چیرگی در بسیاری از رشته‌های مذکور است.

دکتر مرعشی از برخی استادان و مشایخ خود اجازاتی دریافت کرده است، که عبارت‌اند از: اجازه اجتهاد از آیت‌الله العظمی شیخ عبدالنبی اراکی؛ اجازه روایی از آیت‌الله علامه حاج آقا بزرگ تهرانی، صاحب الذریعة الی تصانیف الشیعة؛ اجازه آیت‌الله سید محمدصادق بحرالعلوم نجفی؛ اجازه آیت‌الله العظمی بهجت؛ اجازه آیت‌الله العظمی فاضل لنکرانی؛ اجازه آیت‌الله العظمی مکارم شیرازی؛ اجازه آیت‌الله العظمی سیستانی؛ اجازه آیت‌الله العظمی شیخ محمدعلی عراقی؛ اجازه آیت‌الله علیاری تبریزی؛ اجازه آیت‌الله حاج سید محمد شیرازی؛ اجازه روایتی از مفتی بزرگ زیدیه، شیخ احمد بن محمد زبارة، در صنعا؛ اجازه شیخ محمد غزالی مصری، متفکر بزرگ جهان اسلام و مؤلف بیش از پانصد کتاب.

ایشان مفصلترین اجازه روایی را از والد خود دریافت کرد، که آخرین دستنویس آیت‌الله مرعشی به شمار می‌رود. آیت‌الله زاده مرعشی، نه تنها در علوم قدیمه و حوزوی

حجت‌الاسلام و المسلمین دکتر سید محمود مرعشی نجفی، فرزند ارشد حضرت آیت‌الله العظمی سید شهاب‌الدین حسینی مرعشی نجفی (ره)، ملقب به جمال‌الدین، کتابشناس و نسخه‌شناس، و دارای دکترای جامعه‌شناسی از دانشگاه لندن، و دکترای افتخاری از فرهنگستان علوم آذربایجان است.

دکتر مرعشی در ۲۳ اردیبهشت ۱۳۲۰ / ۱۶ ربیع‌الثانی ۱۳۶۱ / ۱۳ مه ۱۹۴۲ در بیت فقاقت و مرجعیت، در شهر علم و اجتهاد، قم، دیده به جهان گشود. خانواده وی، همه، از بزرگان عالم اسلام و مذهب تشیع بوده‌اند. دوران طفولیت را در دامان پاک و پُر مهر پدر و مادری باتقوا رشد یافت و قرائت قرآن و خواندن و نوشتن را فرا گرفت. دوره‌های دبستان و دبیرستان را با شایستگی پشت سر گذارد. سپس بنا به علاقه خود و تشویق والدش، قدم به میدان تحصیلات علوم دینی و حوزوی نهاد، و در سلک روحانیت حوزه علمیه قم درآمد. وی دوره مقدمات و سطح را نزد استادان برجسته‌ای مانند آیت‌الله فاضل لنکرانی، آیت‌الله سید مهدی لاجوردی، آیت‌الله شیخ ابوطالب تجلیل تبریزی، آیت‌الله محمدصادق نصیری سرابی، آیت‌الله محمدتقی ستوده، و حجت‌الاسلام و المسلمین حاج شیخ احمد ورامینی آموخت. از آن پس، در درس خارج فقه پدر گرامی‌اش شرکت کرد، که تا پایان عمر ایشان ادامه یافت.

حضرت امام خمینی رحمته الله علیه در نامه‌ای به نخست‌وزیر وقت ایران، مهندس موسوی، خبرگی و شایستگی دکتر مرعشی را در کتابشناسی و کتاب، و شناخت محیطی مناسب برای حفظ کتاب ستوده است. گفتنی است که شناخت عمیق و گسترده ایشان از رشته‌های مختلف کتابشناسی و فرهنگ پر بار اسلام و تشیع، به تأیید مجامع علمی داخل و خارج کشور نیز رسیده است؛ از جمله: دریافت لوح تقدیر کتابشناس برجسته کشور و دریافت تقدیرنامه و جوایز از مسئولان کشور در دانشگاه تهران در سال ۱۳۷۴. همچنین دکتر مرعشی در زمستان ۱۳۶۹ برای بازدید از مراکز علمی و کتابخانه‌های کشورهای مسلمان‌نشین آسیای میانه، سفری تحقیقی به این کشورها داشتند. در این سفر، فرهنگستان علوم جمهوری آذربایجان، دکترای افتخاری آن مرکز علمی را طی مراسمی باشکوه، که از تلویزیون باکو نیز پخش شد، به ایشان اعطا کرد.

از آن‌جا که دکتر مرعشی به بیت فقاقت و مرجعیت تعلق دارد، از دوران کودکی تاکنون در متن جریان‌ات سیاسی، مذهبی و فرهنگی قرار داشته است؛ به‌ویژه رسیدگی به امور بیت حضرت آیت‌الله العظمی مرعشی نجفی، که تعداد زیادی ارباب رجوع، و کارهایی مختلف دارد. می‌توان اداره کردن امور بیت ایشان را در سه محور اصلی خلاصه کرد:

۱. امور مذهبی: پاسخگویی به سؤالات مراجعه‌کنندگان

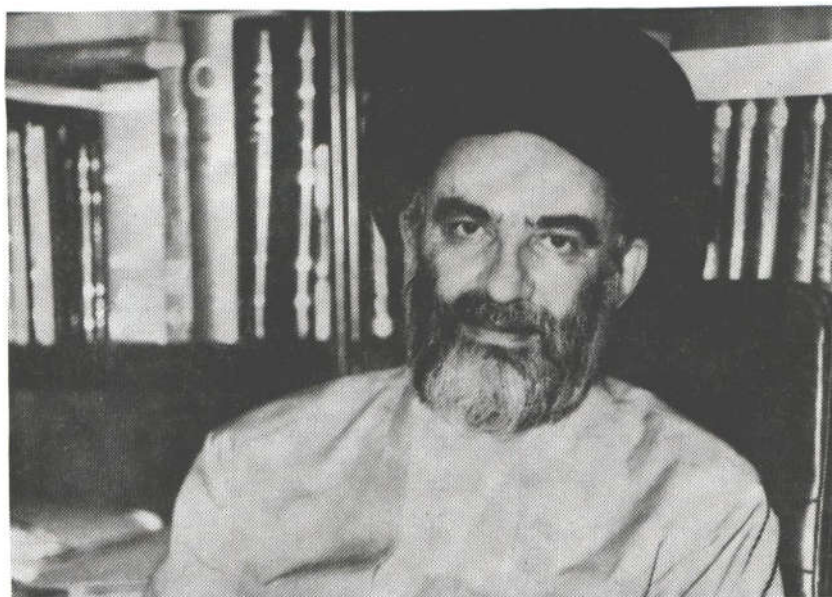
و مکاتبات مقلدین، چاپ رساله و انتشار فتاوی آیت‌الله مرعشی، پاسخگویی به سؤالات دینی افراد گوناگون در داخل و خارج کشور، تهیه و تنظیم و انتشار اطلاعیه‌های آیت‌الله مرعشی در زمینه‌های دینی، فرهنگی، اجتماعی و سیاسی، نشان از اهمیت و گستره این امور دارد. از این‌رو، آیت‌الله العظمی مرعشی نجفی در حق ایشان می‌گوید: «ایشان عصای دست من است.»

۲. امور اجتماعی: رسیدگی به

مدارس علمی - که به دست آیت‌الله مرعشی بازسازی یا تأسیس شده

کسب فیض کرده، بلکه از علوم جدید نیز بهره فراوانی برده است؛ از جمله: در رشته جامعه‌شناسی، که ابتدا در دانشگاه تهران و سپس در دانشگاه لندن به تحصیل پرداخت و در مارس ۱۹۸۵ موفق به اخذ دکترای جامعه‌شناسی از این دانشگاه گردید. پایان‌نامه دکترای وی درباره دستنوشته‌های اسلامی قرن چهارم تا هفتم هجری است.

دکتر مرعشی از یک‌سو در علوم اسلامی، و از سوی دیگر، در کتابشناسی و شناخت کتب خطی، به ویژه نسخه‌شناسی، تبحر و مهارت فراوانی کسب کرد. اهل فن ایشان را یکی از افراد خبره و صاحب‌نظر در رشته کتابشناسی و نسخه‌شناسی در ایران و جهان به شمار می‌آورند، و شخصیت علمی وی در این دو رشته مورد تأیید همگان است. ایشان از چنان مهارتی در این رشته‌ها برخوردار است که اگر نسخه‌ای خطی فاقد تاریخ کتابت باشد، می‌تواند از نوع خط و کاغذ، زمان کتابت نسخه و قیمت تقریبی آن را به خوبی تشخیص دهد. این تبحر و شناخت و اطلاعات گسترده درباره نسخ خطی و کتابشناسی را نخست مدیون تجربیات بابرکت پدر بزرگوارش است؛ چرا که سالها در کنار ایشان بوده و از مهارت ایشان استفاده کرده است؛ از طرف دیگر، مرهون کوششهای پیگیر و مستمر خود در امر شناخت کتب خطی و دیگر مسائل کتابشناسی است.

فعالیت سیاسی دستگیر شد و روانه زندان گردید. ایشان پس از اقدامات حضرات آیات تهران آزاد شد. این فعالیتها تا پیروزی انقلاب اسلامی ایران، و نیز پس از آن، ادامه یافت.

حجت‌الاسلام مرعشی پس از پیروزی انقلاب هیچ مسئولیت دولتی را قبول نکرد، زیرا: اولاً خدمت به پدر بزرگوارش را سرلوحه برنامه‌های زندگی خویش قرار داده بود؛ ثانیاً تولیت کتابخانه و اداره امور آن را از هر مسئولیت دیگری برتر می‌دانست؛ ثالثاً مسئولیت اداره بیت مرجعیت و تولیت کتابخانه، اجازه پذیرش هیچ مسئولیتی را به وی نمی‌داد.

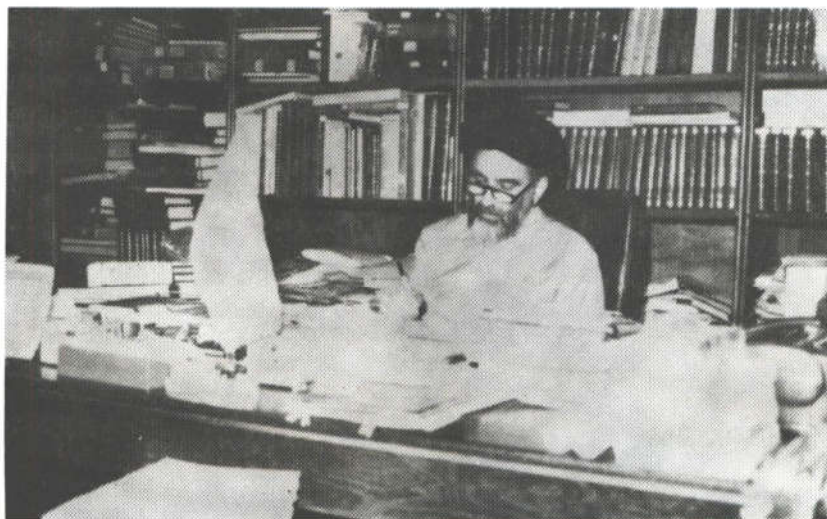
فعالتهای گسترده فرهنگی دکتر مرعشی را نیز می‌توان به سه بخش اصلی تقسیم کرد:

الف) تولیت کتابخانه: مهمترین فعالیت و خدمت فرهنگی ایشان، کمک به تشکیل کتابخانه بزرگ حضرت آیت‌الله العظمی مرعشی نجفی (ره) است، که از همان آغاز تأسیس این کتابخانه پایه‌های پدر خود فعالانه حضور داشته و نقشی مهم ایفا کرده است؛ تا آن‌جا که حضرت آیت‌الله مرعشی در وصیتنامه خویش، درباره همیاری و نقش ایشان، چنین فرموده است: «این کتابخانه، در حقیقت، بنیانگذار آن آقای حاج سید محمود فرزندانم می‌باشد، زیرا ایشان بیش از بیست سال قبل با اختصاص دادن دو حجره در مدرسه مرعشیه خیابان ارم، که روبه‌روی کتابخانه فعلی قرار دارد، برای کتابخانه مدرسه، و سپس خریداری چند زمین و خانه قدیمی، که محل فعلی کتابخانه را تشکیل می‌دهد، این مؤسسه عام‌المنفعه عظیم را به تدریج توسعه داده، تا به امروز که یکی از بزرگترین کتابخانه‌های اسلامی است. من جداً از ایشان که

بود - و اداره آنها و پذیرش طلاب علوم دینی، اداره مراکز درمانی و امور خیریه، رسیدگی به وضع معیشتی افراد بی‌بضاعتی که زیر پوشش بیت آیت‌الله مرعشی قرار داشتند، شرکت در مجامع علمی و مجالس و کنگره‌های علمی و مذهبی به نمایندگی از طرف والد بزرگوارش و... به عهده حجت‌الاسلام مرعشی بود.

۳. امور سیاسی: دکتر مرعشی پس از پانزدهم خرداد ۱۳۴۲ فعالیت سیاسی خود را آغاز کرد. ایشان در تهیه، نشر، چاپ و توزیع اعلامیه‌ها و اطلاعیه‌های حضرت آیت‌الله مرعشی، شخصاً اقدام می‌کرد، و نقش بسزایی در طرفداری از حضرت امام خمینی و سایر مراجع عظام و حوزه علمیه قم داشت، و بارها مورد تعقیب رژیم پهلوی قرار گرفت. ایشان پس از تبعید امام خمینی به عراق، بی‌درنگ از طریق غیرقانونی، از خرمشهر به عراق رفت و در کربلا به امام پیوست و با حضرت امام به نجف اشرف رفت و پیام والدش را به امام رساند، و مدت یک ماه در منزل امام به سر برد. پس از آن، با چند پیام مهم از امام برای والد خود و دیگران به ایران بازگشت، و طولی نکشید که دستگیر شد. اما در پی اقدامات علمای ایران و دوستانشان دیری نپایید که آزاد گردید. در دورانی که خفقان عجیبی بر کشور حکمفرما بود، ایشان فعالیتهای سیاسی خود را به‌طور محرمانه ادامه داد، و چندین بار به عراق سفر کرد و با امام خمینی و آیت‌الله شهید سید مصطفی خمینی، که از دوستان بسیار صمیمی ایشان بود، ملاقات کرد، و پیامهای آیت‌الله مرعشی را به امام رساند، و متقابلاً پیامهای امام را برای والد خود به ایران آورد.

دکتر مرعشی با اوجگیری انقلاب شکوهمند اسلامی ایران، و پس از خروج امام از عراق و ورود به پاریس، همراه آیت‌الله اشراقی، داماد امام، عازم پاریس گردید، و یک هفته در نوفل‌لوشاتو، محل اقامت امام، ماندگار شد. پس از بازگشت به ایران، پیام مهمی از حضرت امام برای والد خود آورد. در هفدهم شهریور ۱۳۵۷، به دلیل

نشسته است. آشنایی با کتابخانه‌های بزرگ و شناسایی منابع و مآخذ و موجودی آنها و شیوه اداره آنها، از برنامه‌های همیشگی ایشان است. بدین منظور، به کشورهای مهمی مسافرت کرده است؛ از جمله: ایتالیا، اسپانیا، فرانسه، آلمان، بلژیک، هلند، دانمارک، سوئد، انگلستان، ایرلند، ترکیه، هند، عراق، سوریه، مصر، قطر، امارات متحد عربی، ازبکستان، یمن، کانادا.

رهاورد این سفرها، هزاران فیلم، ریزفیلیم، کتب خطی، کتب چاپی و هزاران جلد کتاب به زبانهای مختلف درباره اسلام بوده است. همچنین در این سفرها، بهترین ارمغانی که به ایران آورده، فهرس این کتابخانه‌هاست. ایشان در بازدید از این کتابخانه‌ها اطلاعات ارزنده‌ای درباره کتب خطی و گنجینه‌های اسلامی به دست آورده است. دکتر مرعشی تنها در یکی از سفرها تعداد سیزده هزار جلد کتاب خطی و چاپی را از حیدرآباد هند تهیه کردند.

از دیگر برنامه‌های ایشان در پی مسافرت به کشورهای مختلف، آن است که برای کتابخانه‌هایی که دارای ذخایر خطی هستند و تهیه و چاپ فهرست آنها برایشان میسر نیست، افراد زبده‌ای را اعزام می‌کنند تا فهرس را آماده کنند و به چاپ برسانند؛ از جمله: ۱. فهرست نسخه‌های کتابخانه حمید سلیمان در تاشکند ازبکستان؛ ۲. فهرست کتب خطی ایالت بدخشان در تاجیکستان؛ ۳. جلد دوم فهرست نسخ خطی کتابخانه ملی دوشنبه در تاجیکستان؛ ۴. فهرست نسخه‌های خطی شخصی رونقی در شهر سبز ازبکستان؛ ۵. بخشی از نسخه‌های خطی علمای سمرقند و بخارا و خوارزم موجود در کتابخانه آیت‌الله مرعشی نجفی (ره). همچنین ایشان در نظر دارند فهرستهای دیگری از کتابخانه‌های سن پترزبورگ را، که دارای ذخایر اسلامی هستند، تهیه و منتشر نمایند.

آیت‌الله مرعشی در وصیتنامه الهی - اخلاقی اش، ایشان را وصی و ناظر در تمام امور قرار داد، و اداره چهار مدرسه علمی و تولید کتابخانه و واحدهای تابع و موقوفات را به او سپرد. براساس اسناد رسمی موجود، حجت‌الاسلام مرعشی، سرپرستی این اماکن را پذیرفته است. امام خمینی (ره) نیز بر این امر صرح گذاشته و آن را تأیید کرده‌اند. ایشان همچنان به فعالیت خویش ادامه داده و کتابخانه را به وسایل پیشرفته

برای ابقا و اداره و توسعه روزافزون آن از هیچ کوششی فروگذار نکرده و نمی‌کند، و همواره تمام اوقات خود، چه روزها و چه شبها، و با مسافرت‌های متعدد و تحمل رنج و زحمت صرف در آن می‌نماید، تشکر و قدردانی می‌کنم، و درحقیقت بایستی گفت که بانی و مؤسس اولی آن شخص ایشان است. «(وصیتنامه الهی - اخلاقی حضرت آیت‌الله العظمی مرعشی نجفی، ص ۲۸ - ۲۹).

دکتر مرعشی در یک دستنوشته، درباره نقش و فعالیت خویش در تأسیس و توسعه کتابخانه، چنین نوشته‌اند: «در مورد تأسیس این کتابخانه، خدا گواه است که با چه مشقتها و رنجهای فراوانی در تهیه کتب خریداری شده و ساختمان آن روبه‌رو بوده‌ام؛ به‌طوری که مدت زیادی ساختمان آن به طول انجامید، چون وجه قابلی در دست نداشتیم؛ و بدون دیناری شروع به ساختمان آن نمودیم، که دوستان ما را ملامت می‌کردند که فلانی! عاقبت در این کار درخواهی ماند، ولی من به مصداق «همت بلند دار که مردان روزگار / از همت بلند به جایی رسیده‌اند»، با چندین بار تعطیل ساختمان‌سازی، بالاخره از پای ننشستم، تا ساختمان کتابخانه به اتمام رسید و آماده بهره‌برداری گردید. همیشه والد می‌فرمودند: اگر تو همت نمی‌کردی، هرگز چنین کتابخانه‌ای با این وسعت و اهمیت به وجود نمی‌آمد.»

ایشان نه تنها در تأسیس و تشکیل این کتابخانه سهم به سزا و نقش اصلی را به عهده داشته، بلکه در توسعه و گسترش و ادامه و حفظ کتابخانه همیشه یار و همفکر پدر خود بوده است.

از زمان تولیت، که از بدو تأسیس کتابخانه است، همه خریدها و جمع‌آوری منابع کتابخانه به عهده ایشان است. کتابخانه در آغاز دو هزار نسخه خطی داشت، اما اکنون دارای پانصد هزار جلد چاپی، بیش از سی هزار نسخه خطی، هزاران کتاب کمیاب و نادر، بیش از سی هزار جلد چاپی لاتین و حدود سه هزار عنوان نشریه است. او تنها کسی است که کتابخانه را به این وضعیت درآورده، و اکنون، نه تنها مایه افتخار حوزه علمی قم، بلکه ایران و جهان است. وی در سفر و حضر به فکر جمع‌آوری و فراهم ساختن منابع و مراجع کتابخانه بوده و در توسعه و گسترش آن یک لحظه از پای

علمی، از جمله نرم‌افزار، دوربینهای فیلمبرداری و وسایل آفت‌زدایی، مجهز کرده است. نیز برای اداره کتابخانه و کارهای تحقیقاتی و پژوهشی از طرق گوناگون بودجه لازم را تهیه کرده‌اند.

ب) نشر میراث فرهنگی اسلامی و شیعی: یکی از اهداف بزرگ حضرت آیت‌الله العظمی مرعشی نجفی از تأسیس کتابخانه، گردآوری آثار خطی و میراث فرهنگی عالمان اسلامی و چاپ و نشر آنها بود. این هدف تا اندازه‌ای در زمان حیات ایشان جامه عمل پوشید، و اکنون نیز ادامه دارد. بیش از ۱۳۵ عنوان کتاب و رساله در بیش از ۴۵۰ جلد زیر نظر مستقیم و اشراف دکتر مرعشی انتشار یافته، که بسیاری از آنها تحقیق و تصحیح شده است. نیز بیش از ۲۷ جلد فهرست کتب خطی کتابخانه به زبان فارسی، با دو جلد راهنما، تهیه و تنظیم یافته است. گفتنی است که جلد ۲۸ و ۲۹ و ۳۰ فهرست نسخه‌های خطی رو به پایان است. همچنین پنج جلد فهرست کتب خطی عربی کتابخانه، که از ۲۰ جلد فهرست کتب خطی به زبان فارسی استخراج شده است. و دو جلد فهرست کتب عکسی کتابخانه به دست حجت‌الاسلام محمدعلی حائری خرم‌آبادی تهیه شده و به چاپ رسیده است. این همه، زیر نظر مستقیم و با اشراف دکتر مرعشی انجام یافته است.

در کنار این گونه فعالیتها، تهیه فهرستی جامع از موجودی کتابخانه با رایانه، و آماده‌سازی شیوه‌ای جدید در طبقه‌بندی کتب اسلامی کتابخانه در واحد فهرست‌نویسی، و تشکیل واحد دایرةالمعارف کتابخانه‌های جهان و توسعه ساختمان کتابخانه، از جمله کارهایی است که دغدغه دکتر مرعشی است.

ج) آثار و تألیفات: دکتر مرعشی با همه مشاغلی که دارد، هیچ‌گاه از تألیف باز نمانده است، و در هر فرصتی که به دست آورده، اثری خلق کرده است. نخستین اثری که ایشان چاپ و منتشر کرده، تصحیح شرح نخبه المقال، در علم رجال، اثر حضرت آیت‌الله العظمی مرعشی نجفی (ره) است. ایشان

یکی از اعضای فعال لجنة علمی احقاق الحق شناخته می‌شود، که تاکنون ۳۳ جلد آن، با فهرست ملحقات، به زیور طبع آراسته شده است. دکتر مرعشی در تهیه منابع احقاق الحق و عرضه آن بر حضرت آیت‌الله مرعشی، نقشی به‌سزا ایفا کرده است؛ به‌ویژه آن‌که برای تهیه برخی از مآخذ این کتاب با مشکلات بسیاری مواجه بوده، و آنها را از کشورهای هند، ترکیه، پاکستان، سوریه و مصر فراهم ساخته است.

دیگر آثار وی عبارت‌اند از: شرح حال و آثار و آراء ابن‌سینا، که چاپ شده است؛ شرح حال و آثار و آراء ابوحامد غزالی، که در سال ۱۳۴۱ ش در قم، با عنوان نواخ شرق منتشر گردید؛ تنظیم و تصحیح رسائل عملیه آیت‌الله مرعشی، از قبیل سبیل النجاة، توضیح المسائل، مصباح الناسکین، منهاج المؤمنین، مناسک حج؛ زندگینامه حضرت آیت‌الله العظمی مرعشی نجفی (ره)، مقالاتی درباره کتاب و کتابخانه و کتابداری و کتابشناسی، که برای مجلات، روزنامه‌ها، کنگره‌ها و برخی دایرةالمعارفها تألیف کرده‌اند؛ جمع‌آوری اجازات والدشان، به انضمام زندگینامه اجازه‌دهندگان، که با عنوان المسلسلات فی الاجازات، در دو جلد بزرگ به عربی چاپ شده است؛ شرح حال و آثار و آراء ابونصر فارابی، که تاکنون چاپ نشده است؛ تصحیح و چاپ حواشی والدشان بر عروة الوثقی، در دو جلد، که به غایة القصوی معروف است؛ شرح احوال و زندگی بیش از دو‌یست تن از دانشمندان اسلامی، اعم از شیعی و سنی و زیدی، که به والدشان اجازه روایتی داده‌اند. این کتاب هنوز به چاپ نرسیده است.

دکتر مرعشی هم اکنون به غیر از تولیت کتابخانه و ریاست واحدهای تحقیقاتی تابع آن، عضو سازمان جهانی کتابخانه‌ها و عضو افتخاری فرهنگستان علوم آذربایجان و ... است. در پایان گفتنی است شورای سردبیری مجله میراث شهاب در نظر دارد مجموعه مقالات دکتر مرعشی را در موضوع کتابشناسی و نسخه‌شناسی در ضمن چند جلد کتاب منتشر کند. ان‌شاءالله.